

- без уміння «бачити і відчувати світ дитинства з його складною емоційною гармонією» часто спостерігаються неврогенні розлади, серед них найбільш неприємним і часто грізним буває виснаження нервових сил (термін «синдром емоційного згорання» у сучасній науковій літературі);
- активізація творчого потенціалу є необхідною умовою збереження, зміцнення емоційного здоров'я педагога. Творячи багатства своєї емоційної сфери, вчитель оберігає себе від емоційних стихій – так можна назвати той стан, який оволодіває ним у час невдач і розчарувань (це стан фрустрації у педагогічній діяльності);
- необхідно довести гнучкість нервової системи до ступеня «мистецтва влади над емоціями», формувати емоційну гнучкість, займатись самовихованням почуттів.

В. Сухомлинський пропонує учителю засоби зняття емоційного напруження, збудження і роздратування, засоби зміцнення емоційного здоров'я. Це, по-перше, переключення енергії всього колективу, включаючи учителя, на справу, яка вимагає духовної єдності, колективної творчості, зосередженості; по-друге – це гумор, без якого виникає стіна взаємного непорозуміння з учнями; по-третє – поповнення нервових і духовних сил, розумне їх витрачання в процесі повсякденної праці як дуже важлива запорука здоров'я серця і здоров'я духу [7: 425–429].

Отже, педагогічна спадщина В. Сухомлинського багата ідеями, пов'язаними з питаннями збереження і зміцнення емоційного здоров'я учнів та педагогів. Творче переосмислення та застосування цих ідей, звичайно з урахуванням реалій розвитку сучасної школи, робить їх могутнім засобом вирішення надзвичайно актуальної проблеми сьогодення – створення у навчальному закладі безпечного освітнього середовища.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Боянжу М. Дидактогенія – шкільний невроз / М. Боянжу // Корекційна робота педагога [Упоряд. О. Главник]. – К.: Шкільний світ, 2002. – 112 с.
2. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра / В.О. Сухомлинський / Вибрані твори: В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1976–1977. – Т. 1. – С. 209-402.
3. Сухомлинський В. О. Здоров'я, здоров'я і ще раз здоров'я / В.О. Сухомлинський // Там само. – Т. 3. – С. 103–111.
4. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу / В.О. Сухомлинський // Там само. – Т. 1. – С. 403–637.
5. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В.О. Сухомлинський // Там само. – Т. 3. – С. 283–582.
6. Сухомлинський В. О. Проблема виховання всебічно розвиненої особистості / В.О. Сухомлинський // Там само. – Т. 1. – С. 55–206.
7. Сухомлинський В. О. Сто порад учителю / В.О. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1988. – 310 с.
8. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1976–1977. – Т. 2. – С. 149–416.
9. Тарабакина Л. В. Эмоциональное здоровье школьника в образовательном пространстве / Л. В. Тарабакина. – Нижний Новгород: Нижегород. гуманит. центр, 2000. – 136 с.

УДК 37(09)-37.032

А.М. Наточій

ВИХОВАННЯ ГУМАНІСТИЧНО СПРЯМОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА В УМОВАХ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ-ІНТЕРНАТУ

У статті йдеться мова про впровадження гуманістичних ідей педагогіки В. Сухомлинського у виховну практику загальноосвітніх шкіл-інтернатів.

There is the question about introduction of the humanism ideas V. Sukhomlynsky in educating practice of general schools-boarding-schools in the article.

Підлітки (діти 10-11 – 14-15 років) у всі часи складали особливу соціально-демографічну групу. Це самий важкий і складний з усіх дитячих вікових етапів, це найвідповідальніший період, бо тут закладаються основи моральності, формуються соціальні настанови, ставлення до себе, до людей, до суспільства. Видатний український педагог В. Сухомлинський писав: «Підлітковий вік – це надзвичайно важливий період становлення громадянина, період, коли світ турбот, тривоги, хвилювань і сподівань Батьківщини входить у людське серце особливо бурхливо і яскраво. І від того, що саме увійде в серце наших дітей у цей період, залежить, якими людьми стануть вони» [3: 29].

Для нинішньої соціальної ситуації в Україні характерним є контрасти в індивідуальних варіантах розвитку підлітків. За екстремальних ситуацій (до них ми відносимо кардинальні зміни в політичній, економічній, духовній сферах нашого суспільства) частина з них рано дорослішає і їх особистісне формування відбувається у позитивному напрямі. Але у випадках, коли ці ситуації є джерелом стресів та зумовлених ними психологічних травм, тяжких, непосильних у такому віці переживань – передчасна особистісна зрілість йде на шкоду інтелектуальному, фізичному і соціальному розвитку. Тоді з'являються так звані проблемні підлітки. До проблемних підлітків відносяться діти віком 10-11 – 14-15 років, які мають певні відхилення у своєму розвитку, або відрізняються своєрідним шляхом дорослішання. Для них характерними є втрата почуття відповідальності, інфантилізм, егоїзм, спостерігається збільшення проявів неповаги до старших, зростає агресивність, жорстокість, цинізм, посилюється непорозуміння між дорослими і підлітками.

Становлення особистості підлітка залежить від багатьох чинників: батьків, школи, друзів, суспільства, і, в першу чергу, від самої дитини. Ось чому педагогічні помилки, батьківське нерозуміння, соціальна неприхильність – все це той фон, на якому підліток може стати «важким» не тільки для себе, але й для інших.

Метою статті є обґрунтування доцільності використання гуманістичних ідей педагогіки Василя Сухомлинського у виховній роботі з підлітками в умовах загальноосвітньої школи-інтернату.

Наші дослідження специфіки виховання підлітків (було охоплено 420 вихованців 5-9 класів загальноосвітніх шкіл-інтернатів Миколаївської, Херсонської, Кіровоградської областей) засвідчили, що 62% підлітків мають суттєві відставання у соціальному та моральному розвитку; 85% з них потрапили в школу-інтернат із асоціального, духовно збідненого середовища; 42% схильні до девіантної і делінквентної поведінки; 35% у спілкуванні з дорослими та 32% у спілкуванні з ровесниками проявляють конформізм. Зазначимо, що більшість вихованців-підлітків (72%) мають завищені запоти та неприборкувані потреби. Так серед життєвих цінностей на перших місцях у них матеріальний достаток: наявність грошей, їжі, одягу, прикрас. А такі цінності як інтелектуальне самовираження, рівність людей, добробут країни, краса природи та мистецтва далеко не на перших місцях. Останні місця в ієрархії життєвих цінностей підлітків посідають «гуманність», «чесність», «терплячість», «взаємодопомога» та інше. Таке розуміння цінностей вихованці шкіл-інтернатів пояснюють тим, що «в теперішньому житті нормою стає егоїстичне і насильницьке вирішення практично всіх проблем» (52% підлітків мають таку життєву позицію).

Традиційні для загальноосвітніх шкіл (особливо шкіл нового типу) цінності як творчість пізнання, активне діяльне життя практично відсутні у свідомості підлітків загальноосвітніх шкіл-інтернатів як цінності. Особливе несприйняття викликає «активне діяльне життя». Більшість вихованців-підлітків (69%) переконані в тому, що своєю працею і талантом не можна «пробити дорогу в житті», добитися гідного становища й матеріального благополуччя. В особистому досвіді підлітків, як правило, відсутні переживання успіху як особистого досягнення, особистої перемоги, заробленої за допомогою власної активності.

Враховуючи все це, можна констатувати, що більшість вихованців 5-9 класів загальноосвітніх шкіл-інтернатів складають групу проблемних підлітків.

Проблеми важких, неможливих, проблемних дітей, їх долі, умови життя, причини відхилення у поведінці цікавили багатьох учених (Л. Божович, Н. Верцинська, О. Власова, І. Дубровіна, Е. Еріксон, В. Кащенко, Б. Кобзар, О. Кочетов, В. Крутецький, А. Макаренко, В. Сухомлинський, В. Оржеховська, С. Подмазін, М. Фіцула, Д. Фельдштейн і ін.). Учені визначили, що детермінація важковиховуваності має соціальний, конкретно-історичний характер і являє собою комплексне явище, коли в тісній єдності переплітаються як соціальні, так і педагогічні й психологічні передумови деформації духовного світу дітей підліткового віку. Виховна практика засвідчує, що при виборі форм і методів виховання проблемних підлітків в школі склалися дві протилежні концепції. Перша, найбільш поширена, характеризується тим, що важкого підлітка вважають поганим, невинуватим. До нього ставляться недоброзичливо, постійно фіксуються його порушення у поведінці, його засуджують і карають. На позитивних рисах особистості увага практично не зосереджується. Внаслідок цього у підлітка з'являється озлобленість, жорстокість, бажання помститися педагогам, що його скривдили і ровесникам за байдужість до його проблем. Такий підхід Е. Натанзон називає «тактикою байдужого фіксування і засудження вихованців» [1]. Друга концепція передбачає, що у кожного вихованця-підлітка є прагнення до хорошого, а погане його самого пригнічує і викликає в нього страждання. Але підліток неспроможний самостійно зосередити свої зусилля на виправленні помилок. Він потребує допомоги доброго і вдумливого педагога. Крім того, у свідомості підлітка весь час відбувається боротьба позитивних і негативних тенденцій. Включення підлітка у здійснення морально-цінних вчинків сприяє посиленню позитивних тенденцій і безболісному витісненню негативних. Така концепція була реалізована в педагогічних системах С. Шацького, В. Сороки-Росинського, А. Макаренка, В. Сухомлинського, О. Захаренка, О. Католікова і характерна для кращих педагогів сучасності. Наш аналіз виховної роботи з проблемними підлітками у загальноосвітніх школах-інтернатах свідчить про те, що педагогічні колективи більше уваги приділяють першій концепції.

Педагог-гуманіст В. Сухомлинський вважав, що виховання дітей, а особливо важких – найскладніша справа. Він писав: «Розмова про важких дітей велика і нелегка. По суті, це одна з найскладніших проблем виховання, за байдуже ставлення до якої доводиться розплачуватися дорогою ціною» [4: 525]. У своїх працях «Важкі долі», «Сім'я нескорених», «Вірте в людину», «Розмова з молодим директором школи», «Мудра влада колективу», «Народження громадянина», «Серце віддаю дітям», «Батьківська педагогіка» та ін. Василь Олександрович глибоко й усебічно висвітлює причини появи важких дітей і підлітків. Видатний педагог радив вдумливо, уважно, терпляче досліджувати, вивчати розумовий, емоційний, моральний розвиток підлітків, шукати й знаходити причини, за якими дитина стала важкою; застосовувати такі виховні впливи, які б ураховували складність і особливості індивідуального світу людини, всіляко унеможлилювати грубощі, приниження, покарання, оскільки «якщо дитина зазнала потрясіння, пов'язаного з покаранням, в її душі послаблюються внутрішні сили, які самою людською природою призначені для самовиховання. Чим більше покарань і чим вони жорстокіші, тим менше самовиховання» [3: 238].

Слід зазначити, що Василь Олександрович вважав: «звичайні методи і прийоми виховання, які дають добрі результати з основною масою дітей, до важких дітей застосовувати марно, треба шукати якісь інші, особливі методи і прийоми виховання» [4: 509].

Ми повністю поділяємо людинознавчий підхід педагога-гуманіста у вихованні Людини.

Виховний процес у загальноосвітніх школах-інтернатах вимагає перебудови з традиційної площини на особистісно зорієнтовану, щоб вихователі і вихованці мали можливість для виявлення максимальної активності і самостійності в діях, щоб їхні стосунки

будувались за принципом, сформульованим А. Макаренком, – якомога більше поваги до людини і якомога більше вимог до неї.

У педагогічній спадщині В. Сухомлинського ми знаходимо поради щодо форм і методів виховання важких підлітків. Серед основних настанов виділяємо такі: 1) створення для цих підлітків атмосфери доброзичливості, любові, розуміння, співчуття; 2) сприйняття складного підлітка таким, яким він є, сприяння розвитку в нього всього найліпшого; 3) побудова взаємин з підлітками на основі глибокої поваги й високої вимогливості до них; 4) створення системи педагогічно доцільних дій, які дадуть можливості вивести педагогічно занедбаних підлітків з пасивного стану та спрямовувати їх до активної діяльності, життя в колективі; 5) переконання батьків важких підлітків у потребі корекцій та зміни своєї поведінки, свого способу життя.

Серед найголовніших складових педагогічної технології мудрого впливу педагога на вихованців В. Сухомлинський виділив наступні: 1) виховання словом (роз'яснення моральних понять, цінностей, норм і правил поведінки; етичні бесіди; переконання; роздуми над життям тощо); 2) виховання прикладом (відношення до себе, до людей, природи, Батьківщини, людства на Землі); 3) система методів організації діяльності і формування досвіду гуманної поведінки (вправління; організація спеціальних виховних ситуацій; доручення гуманістичного спрямування, створення ситуацій успіху тощо); 4) методи стимулювання й оцінювання вчинків, поведінки, діяльності дітей (похвала, заохочення, примус, осуд, нагляд, заборона, моральна підтримка та ін.).

Як відомо Василь Олександрович виокремив дві групи засобів впливу на вихованців: 1) засоби підтримки, захисту та стимулювання внутрішніх духовних сил дитини; 2) засоби підкорення. Користуючись засобами впливу першої групи, необхідно пам'ятати про дотримання почуття міри, стимулювання діяльності вихованця таким чином, щоб добро робилося безкорисливо; слід знаходити хороше, гідне схвалення в кожній дитині, але неприпустимим є заохочення «кращих серед гірших». До засобів підкорення відносимо примус і покарання (вираз недовіри, догану, осуд, несхвалення). Педагог повинен оволодіти всіма тонкощами застосування цих засобів і підходити до кожного суто індивідуально.

«Гуманізм педагогіки полягає в тому, щоб людина, якій непосильне те, що посилене переважній більшості людей, не почувала себе неповноцінною, відчувала високу людську радість – радість пізнання, радість індивідуальної праці, радість творчості» – стверджував видатний педагог [4: 511]. І далі: ... «Нам педагогам треба пам'ятати, що наша місія полягає в тому, щоб кожний наш вихованець обрав той життєвий шлях, ту спеціальність, яка б давала не тільки хліб насущний, а й радість буття, почуття власної гідності» [4: 515]. Невипадково одним з блоків гуманістичної системи В. Сухомлинського є вимоги до діяльності вихователів: 1) Любити дітей і кожну дитину такою, якою вона є, проектуючи в ній краще, захищаючи її від лихого, навчаючи бути щасливою. 2) Знати дитину – без знання душі, прагнень, можливостей дитини, виховання сліпе. 3) Піклуватися про всебічний розвиток дитини. 4) Поважати дитину, її гідність, особистість, бо кожна дитина – неповторна. 5) Вірити в дитину, в її талант до певної діяльності, в її добре начало. 6) Розуміти дитину. 7) Дбайливо ставитися до природи і духовного світу дитини. 8) Розвивати почуття власної гідності дитини. 9) Включати дитину в життя інших людей, починаючи з рідних і близьких. Саме такі вимоги до вихователів висвітлені в працях В. Сухомлинського «Людина неповторна», «Народження громадянина», «Проблеми всебічно розвиненої особистості», «Як виховати справжню людину», «Сто порад учителеві», «Павлиська середня школа», «Розмова з молодим директором школи» і ін. Зокрема, у роботі «Як виховати справжню людину» йдеться про моральний гуманістичний ідеал. Педагог розкрив конкретні принципи, істини, повчання, настанови, рекомендації щодо гуманістичного виховання (14 законів дружби, 10 правил «Не можна», 10 негідних речей і т.д.) [5]. Тільки в роботах великого гуманіста є такі розділи, як «Розуміння життя, добра і зла в ньому», «Відношення до рідних і близьких», «Важкі діти», «Наші традиції» тощо.

Кінцевою метою, вершиною виховання дитини В. Сухомлинський вважав самовиховання. Гуманістична основа у спадщині педагога-новатора ґрунтується на положеннях про безумовну цінність людини, її індивідуальну свободу і гідність, на створенні умов для всебічного розвитку кожної особистості.

Важливо підкреслити, що В. Сухомлинський незаперечно довів, що дитина не народжується важкою, такою вона стає під тиском усіляких впливів – неправильного виховання, психолого-педагогічної нестійкості сім'ї, нездорових умов, які оточують дитину в ранньому дитинстві.

Отже доцільно будувати виховний процес у загальноосвітній школі-інтернаті на органічному поєднанні різноманітних, різнопланових методичних способів впливу на дитину. В основі такої моделі виховного процесу має бути гуманістична педагогіка видатного педагога-гуманіста В. Сухомлинського.

Наша експериментальна робота з виховання гуманістично спрямованої особистості підлітка в умовах загальноосвітньої школи-інтернату показує, що найефективнішою є така структурно-логічна модель виховного процесу, яка передбачає чітку постановку мети, завдань і визначення основних педагогічних умов та способів підвищення його ефективності.

Зміст виховання гуманістично спрямованої особистості підлітка ми визначаємо як систему моральних знань і переконань, ціннісних орієнтацій, спрямованих на формування гуманної поведінки, потреби довільного прийняття морального рішення, розвиток почуттів людяності, милосердя, доброти, толерантності тощо.

Домінуючими принципами організації виховного процесу ми визначили: визнання людини найвищою цінністю; гуманістичної спрямованості; віри в людину; центрування виховання на особистості; пріоритету загальнолюдських цінностей; опертя у вихованні на внутрішній світ підлітка.

Виховний процес будуємо на основі: поваги до особистості підлітка, довіри до нього; прийняття його мети, запитів та інтересів; створення сприятливих умов для розкриття й розвитку здібностей і можливостей вихованця, його повноцінного життя в школі-інтернаті.

Поряд з такими традиційними методами й формами виховання підлітків, як: етичні бесіди («Азбука ввічливості», «Культура поведінки», «Про такт і делікатність», «Про красу Людини»); години спілкування («Про доброту і повагу до людей», «Як бути відповідальним», «Ціна слова» та ін.); рольові ігри («Як я діятиму в такій ситуації», «Дорога в безодню» тощо) ми запровадили і нові: заняття-практикуми («Зовнішня культура людини», «Захист самохарактеристик», «Еталон поведінки» та ін.); тестування («Чи добрий ти?», «Чи подобаюся я людям?», «Який ти друг?»); моделювання ситуацій морального вибору («Сказати правду чи змовчати?», «Відкрито захистити товариша від несправедливості чи тихенько поспівчувати йому?», «Самооцінка свого вчинку» та ін.); брейн-ринги, інтелектуальні аукціони, тренінги, правові ринги, мета яких сформулювати глибокі знання про людину, про її взаємодію з навколишнім світом. Повні знання про самопізнання, самовдосконалення, саморегуляцію підлітки можуть отримати на заняттях спецкурсів «Психологія особистості», «Познай себе», «Людина серед людей».

Організаційно-педагогічна робота з виховання гуманістично спрямованої особистості підлітка передбачає залучення його до різних видів діяльності: пізнавальної, ціннісно-орієнтаційної, екологічної, трудової, суспільно-гуманістичної, художньо-естетичної, організаторської, предметно-перетворювальної тощо.

Ефективними виявилися і психологічні практикуми-тренінги спілкування. У школі-інтернаті можуть функціонувати учнівські об'єднання: «Здоров'я», «Справедливість», «Дружба», «Оберіг». Також можуть бути створені центри: «Духовна культура», «Інтелект», «Дозвілля» і ін. Обов'язковою передумовою виховання гуманістично спрямованої особистості підлітка, її становлення й розвитку є благодійна діяльність. Вона має ґрунтуватися на особистій ініціативі, мотивована потребою турботи про іншого. Посильна допомога людям похилого віку, ветеранам війни і праці, інвалідам, вітання з різними святами та ін. Саме в такій практичній діяльності вихованці набувають досвіду гуманного ставлення

до людей, повсякденно проявляють турботу, співчуття і надають допомогу, вчаться взаєморозумінню, співпереживанню, милосердю і великодушності.

Організуючи вихованій процес з дітьми і підлітками у загальноосвітній школі-інтернаті ми рекомендували педагогам використовувати такі нові підходи, як: людинознавчий (завдяки йому підлітки глибше розуміють багатогранний і внутрішній світ людини, закономірності й особливості її теоретичної та практичної діяльності); особистісно-гуманний (створює умови для глибокого вивчення педагогом душі підлітка, рівня сформованості його якостей, характеру, світогляду); системний (забезпечує єдність, взаємозв'язок і взаємозалежність основних понять педагогічного процесу та їх реалізацію в єдності).

Головна методологічна позиція педагога загальноосвітньої школи-інтернату має полягати в тому, що в центр уваги ставиться цілісна особистість, яка прагне реалізувати свої можливості, відкрита до сприймання нового досвіду, здатна на свідомий і відповідальний вибір у різноманітних життєвих ситуаціях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Натанзон Е.Ш. Индивидуальный подход к трудным учащимся. – Кишинев, 1980.
2. Оржеховська В.М., Виноградова-Бондаренко В.Е. Дитяча бездоглядність та безпритульність: історія, проблеми, пошуки: Навч. посібник. – К., 2004.
3. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. – К., 1978.
4. Сухомлинський В.О. Вибр. твори: У 5 т. – Т.4. – К., 1976.
5. Сухомлинський В.О. Вибр. твори: У 5 т. – Т.2. – К., 1976.

УДК 37.032

О.Ю. Осадча

ВАЛЕОПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ ВИХОВАННЯ ТА НАВЧАННЯ В ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ ОЛЕКСАНДРОВИЧА СУХОМЛИНСЬКОГО

Ця стаття присвячена творчості В.О. Сухомлинського, його ідеям стосовно природовідповідності виховання та навчання, суворого дотримання режиму праці та відпочинку, необхідності виховання у дітей доброти, співчуття, відповідальності, духовності.

This article is devoted to the creative work of Sukhomlinsky V. A. and his ideas concerning upbringing and education of children in conformity with nature, ideas of strict maintenance of procedures of work and rest, and ideas of necessity of cultivating in children of kindness, compassion, responsibility, and spirituality.

У сучасному світі коли мова йдеться про здоров'я дитини в першу чергу говорять про медичне обслуговування, екологію, добре коли занепокояться її харчуванням і лиш на останок, можливо, хтось згадає про умови в яких дитина перебуває в дитячому садку, чи школі (по суті проводячи там більшість свого часу), психологічний клімат сім'ї та дитячого колективу, виховання у дитини ціннісного ставлення до свого здоров'я. Тому й ідея виховання та навчання без нанесення шкоди здоров'ю, а також формування у дітей поняття здорового способу життя, в останні роки стала однією із провідних у педагогіці.

На жаль, шукаючи нові ідеї виховання ми відкидаємо те, що було вже створено. Часто навіть не задумуючись, а, можливо, слід поглянути на все іншими очима, з позиції сучасності.

Згадуючи про здоров'я та здоровий спосіб життя, автори здебільшого посилаються на професора І.І.Брехмана, як засновника валеології. Між тим хочеться звернути увагу на той факт, що ще в 50-70 роки минулого століття в роботах Василя Сухомлинського представлена